СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ ВОСИТАСИДА СОДИР ЭТИЛГАН ЖИНОЯТЛАРНИ АНИҚЛАШ, ИСБОТЛАШ ВА БАҲОЛАШ: ПРОЦЕССУАЛ МУАММОЛАР ВА ЕЧИМЛАР

Саидов Абдуманнон Ғайрат ўғли
Ўзбекистон Республикаси Одил судлов академияси мустақил изланувчиси
a.saidov@sudacademy.uz; ORCID: 0009-0008-7725-9615

Аннотация. *Мазкур тезисда сунъий интеллект воситасида содир этиладиган жиноятларни аниқлаш, исботлаш ва судда баҳолаш билан боғлиқ процессуал-криминалистик муаммолар таҳлил қилинади. Рақамли изларнинг ўзгарувчанлиги, трансчегаравий хусусият, дипфейк контент, алгоритмик «қора қути» ҳамда электрон далилларнинг мақбуллигига таъсир этувчи омиллар ёритилади. Ўзбекистон Республикасининг жиноят-процессуал қонунчилиги ва тадқиқотда келтирилган илмий манбалар асосида рақамли далилларни сақлаш, экспертиза қилиш ва холисона баҳолаш механизмларини такомиллаштириш бўйича таклифлар асослантирилади.*

Калит сўзлар: *сунъий интеллект, кибержиноятчилик, рақамли далил, рақамли из, дипфейк, алгоритмик шаффофлик, суд экспертизаси, далилларнинг мақбуллиги, жиноят процесси.*

Аннотация. *В настоящих тезисах анализируются процессуально-криминалистические проблемы, связанные с выявлением, доказыванием и судебной оценкой преступлений, совершаемых с использованием искусственного интеллекта. Рассматриваются изменчивость цифровых следов, их трансграничный характер, дипфейк-контент, алгоритмический «чёрный ящик», а также факторы, влияющие на допустимость электронных доказательств. На основе уголовно-процессуального законодательства Республики Узбекистан и научных источников, использованных в исследовании, обосновываются предложения по совершенствованию механизмов сохранения, экспертного исследования и объективной оценки цифровых доказательств.*

Ключевые слова: *искусственный интеллект, киберпреступность, цифровые доказательства, цифровой след, дипфейк, алгоритмическая прозрачность, судебная экспертиза, допустимость доказательств, уголовный процесс.*

Abstract. *This thesis examines procedural and forensic challenges in detecting, proving, and judicially assessing crimes committed through artificial intelligence. It*

addresses the volatility of digital traces, the cross-border nature of cybercrime, deepfake content, algorithmic "black-box" systems, and the admissibility of electronic evidence. Drawing on Uzbekistan's criminal procedure framework and the sources cited in the original research, the paper substantiates proposals to improve the preservation, forensic examination, and impartial evaluation of digital evidence while safeguarding fundamental rights.

Keywords: *artificial intelligence, cybercrime, digital evidence, digital traces, deepfake, algorithmic transparency, forensic examination, admissibility of evidence, criminal procedure.*

КИРИШ

Рақамли технологиялар ва сунъий интеллект тизимларининг жадал ривожланиши жиноятларни содир этиш усуллари билан бир қаторда, уларни аниқлаш ва исботлаш механизмларини ҳам ўзгартирмоқда. Автоматлаштирилган алгоритмлардан фойдаланиш, шахсни аниқлашни қийинлаштирувчи рақамли воситалар, масофавий таъсир ҳамда қалбаки аудиовизуал материаллар анъанавий тергов усуллари самарадорлигига янги талаблар қўймоқда. Шунга кўра, сунъий интеллект воситасида содир этилган қилмишнинг жиноят-ҳуқуқий тавсифини белгилаш рақамли изларни процессуал тартибда олиш, сақлаш, текшириш ва баҳолаш билан узвий боғлиқдир.

Тадқиқотнинг мақсади — Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги ҳамда мавжуд илмий ёндашувлар асосида сунъий интеллект билан боғлиқ жиноятларни исботлашдаги асосий процессуал бўшлиқларни очиб бериш ва уларни бартараф этишга қаратилган таклифларни шакллантиришдан иборат. Тадқиқотда норматив-ҳуқуқий, қиёсий-ҳуқуқий ва тизимли таҳлил усулларидан фойдаланилди.

АСОСИЙ ҚИСМ

Жиноятчиликнинг рақамли муҳитга кўчиши фақат технологик эмас, балки процессуал муаммо ҳамдир. Тадқиқотда келтирилган маълумотларга кўра, 2024 йилда кибержиноятлар умумий жиноятчилик таркибида 44,4 фоизни ташкил этиб, 58 800 та жиноят иши қўзғатилишига сабаб бўлган. 2021–2024 йиллар давомида мазкур қилмишлар оқибатида етказилган моддий зарар 1 триллион 909 миллиард сўмдан ошгани қайд этилган [3]. Бу кўрсаткичлар кибержиноятчиликнинг кенг кўламини намоён этади; бироқ кибержиноятларнинг барчаси айнан сунъий интеллект иштирокида содир этилган, деган хулосани англатмайди.

Сунъий интеллект технологияларидан фойдаланиш имкониятлари фишинг, электрон ҳисобварақларга ноқонуний кириш, сохта инвестиция таклифлари ва шахсни адаштириш каби усулларни янада мураккаблаштиради. Айниқса, генератив моделлар орқали тайёрланган дипфейк аудио ва видеолар жабрланувчининг ишончига кириш, кимнингдир номидан ахборот тарқатиш ёки рақамли шахсни сохталаштириш мақсадида қўлланилиши мумкин. Бундай ҳолатларда аудиовизуал материални кўздан кечиришнинг ўзи етарли бўлмай, унинг келиб чиқиши, метамаълумотлари ва таҳрирланиш белгилари махсус билимлар асосида текширилиши зарур.

Миллий ҳуқуқий тартибга солишда муайян қадамлар қўйилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг 2026 йил 21 январдаги ЎРҚ-1115-сонли Қонуни сунъий интеллектни қўллаш билан боғлиқ муносабатларни тартибга солишга қаратилган ўзгартишларни назарда тутади [1]. Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексда шахсга доир маълумотларга сунъий интеллект технологиялари орқали қонунга хилоф ишлов бериш билан боғлиқ жавобгарлик масаласи акс эттирилган [2]. Бироқ мазкур нормаларнинг мавжудлиги жиноят процессида алгоритмик маълумотларни далил сифатида олиш ва баҳолашнинг барча махсус қоидалари аниқ белгиланганини англатмайди.

Жиноят-процессуал кодекси далилларни тўплаш, текшириш ва баҳолашнинг умумий ҳуқуқий асосларини белгилайди [7]. Аммо сунъий интеллект тизимига киритилган маълумот, унинг чиқиш натижаси, сервер журнали, рақамли транзакция қайди ёки биометрик идентификаторни процессуал мустаҳкамлашда қатор хусусиятлар мавжуд. Рақамли из моддий буюмдан фарқли равишда осон нусхаланади, ўчирилади ёки ўзгартирилади; унинг маъноси кўп ҳолларда махсус дастурий-аппарат муҳитга боғлиқ бўлади. Рақамли изларнинг ана шу хусусиятлари илмий адабиётларда ҳам қайд этилган [5; 6].

Шу сабабли электрон далилнинг ишончлилигини таъминлаш уни топиш пайтидан бошлаб кейинги барча процессуал ҳаракатларга қадар изчил тартибни талаб этади. Рақамли маълумотнинг дастлабки ҳолатини қайд қилиш, кўчирма олиш усулини баён этиш, ҳеш-қиймат орқали бутунлигини текшириш, сақлаш муҳитини қайд этиш ва ундан фойдаланган шахсларнинг ҳаракатларини ҳужжатлаштириш муҳим аҳамиятга эга. Бундай изчиллик далилнинг келиб чиқиши ва ўзгармаганлигини текшириш имконини бериб, унинг мақбуллиги хусусидаги низоларни камайтиришга хизмат қилади.

Исботлашнинг яна бир муҳим тўсиғи — мураккаб алгоритмлар фаолиятининг тушунтириб бериш қийин бўлган «қора қути» хусусиятидир.

Нейрон тармоғининг якуний натижаси маълум бўлса-да, унга олиб келган омиллар, ўқитиш маълумотлари ёки эҳтимолий хатолар тўғрисида тўлиқ хулоса чиқариш ҳар доим ҳам мумкин эмас. Бу ҳолат жиноят иши бўйича далилларни ҳар томонлама, тўлиқ ва холисона текшириш талабини амалга оширишда муаммо туғдиради. Терговда сунъий интеллектни қўллашга оид илмий таҳлилларда алгоритмик натижа устидан инсон назорати ва махсус экспертиза зарурлиги алоҳида кўрсатилган [8; 9].

Рақамли экспертизада фақат дастур тақдим этган ҳисоботни такрорлаш эмас, балки қўлланган усулнинг текширилувчанлиги, маълумотлар тўпламининг етарлилиги, алгоритм хатолари ва хулосанинг такрорланувчанлигини баҳолаш талаб этилади. Бу борада алгоритмик аудит, келиб чиқишни тасдиқлаш ҳамда сунъий тарзда ҳосил қилинган контентни рақамли тамғалаш каби механизмлар фойдали йўналишлар сифатида муҳокама қилинмоқда. Сунъий интеллектни ҳуқуқий бошқариш масалаларининг кенгроқ назарий асослари тегишли тадқиқотларда ёритилган [4].

Жиноят-процессуал фаолиятда технологиядан фойдаланиш шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларига дахл қилмаслиги шарт. Алгоритмик таҳлил орқали олинган эҳтимолий «хавф профили» ёки автоматик тавсия ўз-ўзидан айбловни тасдиқловчи далил бўла олмайди. Сунъий интеллект доирасида юридик жавобгарликка оид тадқиқотлар ҳам инсон иштирокини ва ҳуқуқий баҳолашнинг мустақиллигини муҳим масала сифатида кўради [10; 11]. Конституцияда белгиланган шахсий ҳаёт дахлсизлиги ва «Шахсга доир маълумотлар тўғрисида»ги Қонун талаблари рақамли ахборотни йиғиш ҳамда қайта ишлашда инобатга олиниши лозим [12].

Суд муҳокамасида алгоритмик ҳисобот ёки рақамли объектнинг мавжудлиги унинг автоматик тарзда мақбул ва етарли далил эканини билдирмайди. Суд далилнинг манбасини, олиниш усулини, ўзгармаганлигини ва бошқа иш материаллари билан мувофиқлигини текшириши, тарафларга эса унинг ишончлилиги юзасидан савол ва эътироз билдириш имконияти яратилиши зарур. Бунда Жиноят-процессуал кодексининг далилларни баҳолашга оид талаблари устувор аҳамиятга эга [7].

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАКЛИФЛАР

Биринчи таклиф: Жиноят-процессуал кодекси доирасида рақамли далилларни олиш, кўчириш, сақлаш ва тақдим этишнинг ўзига хос қоидаларини аниқлаштириш, хусусан, ҳеш-қиймат, метамаълумот ва электрон сақлаш занжирини қайд этиш тартибини белгилаш мақсадга мувофиқ.

Иккинчи таклиф: сунъий интеллект асосида яратилган ёки қайта ишланган материалларни текшириш учун суд-компьютер ва рақамли экспертиза методикаларини ривожлантириш, эксперт хулосасида алгоритм имкониятлари ҳамда чекловларини алоҳида кўрсатиш зарур.

Учинчи таклиф: трансчегаравий кибержиноятлар бўйича ваколатли органлар ўртасида тезкор маълумот алмашиш ва электрон изларни ўз вақтида сақлаб қолишга қаратилган ўзаро ҳамкорлик механизмларини кучайтириш лозим.

Тўртинчи таклиф: процессуал қарор қабул қилишда сунъий интеллект хулосасига ёрдамчи ахборот сифатида қараш, далилнинг мақбуллиги ва шахснинг айбдорлиги ҳақидаги якуний баҳони эса қонун талабларига мувофиқ ваколатли инсон субъекти томонидан бериш тамойилини таъминлаш зарур.

ХУЛОСА

Сунъий интеллект воситасида содир этилган жиноятларни аниқлаш, исботлаш ва баҳолаш соҳасидаги асосий вазифа рақамли технологиялар имкониятларини жиноят процессининг қонунийлик, холислик ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш кафолатлари билан уйғунлаштиришдан иборат. Рақамли далиллар айланмасининг аниқ процессуал тартибини шакллантириш, экспертлик методикаларини такомиллаштириш, алгоритмик шаффофликни ошириш ва суд томонидан мустақил баҳолашни таъминлаш келгусида ушбу турдаги жиноятларни самарали тергов қилиш ҳамда одил судлов сифатини оширишга хизмат қилади.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикасининг 2026 йил 21 январдаги "Сунъий интеллектни қўллаш орқали юзага келадиган муносабатлар тартибга солиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш тўғрисида"ги ЎРҚ-1115-сонли Қонуни // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 22.01.2026 й., 03/26/1115/0058-сон.

2. Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995 й., 3-сон, 6-модда.

3. Мирабдуллаев М. Ўзбекистонда кибержиноятлар умумий жиноятларнинг салкам ярмини ташкил қиляпти: ИИВ Киберхавфсизлик маркази маълумотлари // Gazeta.uz. – 2025 йил 5 ноябрь. – URL: https://www.gazeta.uz/uz/2025/11/05/cybercrime/ (мурожаат санаси: 15.03.2026).

4. AI Governance in Uzbekistan: Legal Frameworks and Ethical Considerations // World Bulletin of Management and Law. – 2025. – Vol. 53. – P. 24–29.

5. Расулев А.К. Ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятларга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик чораларини такомиллаштириш: Юридик фанлар доктори (DSc) дисс. автореф. – Тошкент: ТДЮУ, 2018. – Б. 18–22.

6. Заркенов М.С. История развития уголовно-правовых норм в сфере информационных технологий // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2020. – № 2. – С. 45–52.

7. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995 й., 2-сон, 5-модда.

8. Ураимов М.О. Жиноят процессида сунъий интеллектни қўллаш муаммолари: миллий ва хорижий тажриба: Магистрлик диссертацияси. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси, 2024. – Б. 57–60.

9. Бахтеев Д.В. Искусственный интеллект в следственной деятельности: задачи и проблемы // Российский следователь. – 2020. – № 9. – С. 3–7.

10. Бозаров С.С. Sun’iy intellekt doirasida huquqiy javobgarlik: Юридик фанлар доктори (DSc) дисс. автореф. – Тошкент, 2023. – Б. 24–28.

11. Воҳидов Ф.М. Sun’iy intellekt va huquqiy javobgarlik // International Journal of Scientific Researchers. – 2025. – Vol. 11, Issue 1. – P. 561–564.

12. Ўзбекистон Республикасининг "Шахсга доир маълумотлар тўғрисида"ги 2019 йил 2 июлдаги ЎРҚ-547-сонли Қонуни // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 03.07.2019 й., 03/19/547/3364-сон.